

Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž (ur.), Krila migracij: po meri življenjskih zgodb, Založba ZRC (zbirka Migrantke), Ljubljana, 2009, 249 str.

Kdo so ženske, ki so pred pol stoletja strmele v oddaljujočo domačo obalo, ko so z ladjo odhajale v Francijo, v Aleksandrijo ali pa preko oceana v Ameriko? Zakaj so odhajale? Kakšne strahove in kakšne upe so imele?

Na takšna in podobna vprašanja poskuša odgovoriti sedem raziskovalk in raziskovalcev v knjigi z naslovom *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Prispevki se osredotočajo na življenjske izkušnje in usode migrantk, delavk, mater in žena, gospodinjskih pomočnic in dojlj na tujem ter ukrajinskih, ruskih priseljenk in pokritih muslimank v Sloveniji. Zgodbe oz. prispevke sta povezala in uredila Mirjam Milharčič Hladnik ter Jernej Mlekuž. Delo je izšlo pri založbi Migrantke, na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani leta 2009.

Že v uvodu objavljeni osebni zgodbi obeh urednikov – *storija none* in *otroške varuške* – napovedujeta vsebinski ter metodološki horizont zbornika z osrednjim raziskovalnim vprašanjem: kako približati posameznice oz. njihove izkušnje javnosti ter jih zapisati v zgodovinski in družbeni spomin.

Poudarek pri tem je prav na zgodbah posameznic, ki niso obravnavane kot predstavnice homogenih kategorij migrantk, žensk, Slovenk, Ukrajink, gospodinjskih pomočnic, dekel ali pokritih muslimank, temveč so akterke z *lastnim načinom razmišljanja, vrednotenja in obnašanja* (Strle: 89). Pri srečanju migrantk z večinskim prebivalstvom torej ne gre le za srečanje priseljenk ali industrijskih delavk in menedžerjev, temveč zelo raznolikih ljudi, ki so se razlikovali glede na svetovne nazore, ideološka prepričanja in ne le po uveljavljenih kategorizacijah etničnosti, razreda in spola (Milharčič Hladnik: 33).

Takšna analitična izhodišča so pomembna za razumevanje preteklih migracijskih procesov in tudi sodobnosti, saj kljubujejo (še vedno) prevladujočim stereotipom in razširjenim predstavam o navalu brezimnih, brezobraznih ali brezspolnih migrantov.

Relevantno je izpostaviti, da se avtorji ne sprašujejo o (pretekli niti sodobni) resnici, temveč o tem, kaj specifične izkušnje posameznicam pomenijo ter kakšne pomene jim pripisujejo. V ospredju je perspektiva, iz katere govori posameznica; se pravi razumevanje okolja in okoliščin, v katerih je živela oz. živi še danes. Ravno na ta vidik perspektive je opozorila tudi ena izmed sogovornic, Stanka, ki je v 50-ih letih prejšnjega stoletja odšla v Kanado: »*Poskusi se postaviti v mojo kožo,*« je spregovorila avtorici prispevka; »*bila sem mlada in doma nisem želela ostati.*« (Strle: 101).

Ženske so odhajale zaradi različnih razlogov; želele so se pridružiti možu ali pa so domači kraj zapustile zaradi lastnih ambicij, zaradi zaslužka (pogosto predvsem z razlogom rešiti kmetijo ali prispevati k družinskemu gospodinjstvu), ker so v tujino »hodila vsa druga dekleta v vasi«, »ker se je šlo, da se je kej vidlo« (Mlekuž: 131) oz. zaradi vsakega od naštetega po malo.

Prispevki avtorjev so razdeljeni v tri tematske sklope z naslovi *Življenje, kot so ga pisale*, *O glasu lepih Vid* in *One, ki jim ne vemo imen*. Večina prispevkov obravnava

migracijske izkušnje skozi prizmo družinskih odnosov – preko pisne korespondence, intervjujev ali pogovorov z ljudmi.

Mirjam Milharčič Hladnik na podlagi pisne družinske korespondence predstavi odhod in življenje Pepice (iz Jelšan) ter njene družine v prvi polovici 20. stoletja v Clevelandu. Marjan Drnovšek analizira pisma, ki jih je Francka z Gorenjske med letoma 1929 in 1931 pisala svojemu možu na Nizozemsko. Analizi pisne korespondence kažeta na čustvena doživljanja tako tistih, ki so odšli, kot tistih, ki so ostali. Migrantska izkušnja namreč zajame tudi tiste, ki so ostali doma. Zgodbe so bile seveda namenjene specifični publikli: bratu, sestri, mami ali pa možu in tako pisma preveva čustveni naboj ter hrepenenje po novem snidenju.

Pri analizi pisemske korespondence ne gre le za spoznavanje doživljanja novega okolja, ampak tudi za naravo družinskih odnosov: čustveno predanost, hrepenenje, osamljenost, skrb, a hkrati tudi za pomisleke in negotovosti, v primeru korespondence žene z možem tudi zaradi zvestobe zakonskega partnerja. V pismih se srečujemo z družbenimi vrednotami, s socialnimi vlogami moških in žensk, ki pa so se v marsikaterem primeru zaradi odhoda enega od zakoncev morale redefinirati. Pri Pepici je ohranjena družinska korespondenca z več strani, medtem ko je analiza odnosov med Francko in možem nastala na podlagi Franckinih pisem.

Prvi tematski sklop zaključí Urška Sterle z življenjsko zgodbo Stanke, ki se je kot mlado 19 letno dekle leta 1951 odločilo za prebeg preko Italije v Kanado. Prispevek je zasnovala na podlagi intervjujev in pogovorov s Stanko ter njenimi sorodniki.

V drugem sklopu so v ospredju ženske (»lepe Vide«), ki so odšle delat na tuje (iz Beneške Slovenije v Italijo ali Aleksandrinke iz Vipavske doline, Goriškega in Tržaškega v Egipt); opisan je odnos lokalnega okolja do njih ter njihove izkušnje, pogledi in pripovedi.

Jernej Mlekuž se osredotoči na odhajanje mladih deklet, ki so se kot gospodinjske pomočnice zaposlile v Italiji v prvi polovici 20. stoletja, in na konstruiranje njihovih podobo v lokalnem okolju. Katja Škrj izpostavi Aleksandrinke: odnos javnosti do žensk, ki so kot dovilje, varuške, pomočnice, spremljevalke ali služkinje odhajale v Egipt, njihove podobe ter njihove osebne izkušnje.

Mlada dekleta so se v novem okolju soočala z različnimi problemi zaradi nepoznavanja jezika ali tehnoloških novitet (kot na primer niso znale uporabljati telefona ali električnih likalnikov). Delo na tujem pa je vendar pogosto odpiralo življenjske perspektive in s tem tudi nove možnosti. Vrnitev v lokalno domače okolje je za marsikatero žensko pomenilo novo stresno izkušnjo: tujih jezikov, ki so se jih naučile, v domačem okolju niso več potrebovale, zaradi navad, ki so jih prevzele iz meščanskega sveta, pa so v vaškem okolju izstopale.

Zgodbe migrantk, gospodinjskih pomočnic in dekel opozarjajo na socialne mreže in vezi, ki so jih ženske spletle med seboj. Pri tem ne gre le za strategije ekonomskega preživetja temveč tudi za širjenje razumevanja in pomena družine. Ko je Johana kot dovilja odšla v Egipt, je svoje otroke zaupala sosedu. V tem primeru ni šlo le za ekonomsko rešitev in midsosedsko pomoč, temveč za redefinirano razumevanje družine: soseda je namreč

postala družinska članica (Škrlj: 162). Pomene in podobe družine so spreminjale tudi vezi in navezanosti med dojiljami in njenimi »otroci po mleku« (otroci, ki jih je dojila) oz. »brati in sestrami po mleku« (vezi med otroci, ki jih je dojila).

Življenjske zgodbe pričajo o negotovostih in dilemah, s katerimi so se srečevale posameznice v vsakdanjem življenju: po eni strani z željo po spoznavanju novega in avanturizmu, po drugi s strahom pred zapustitvijo ter žalostjo. Čeprav so se ženske preselile v neznano in kulturno drugačno okolje (ne le v drugo državo, ponavadi tudi iz ruralnega v urbano okolje), so v novih okoljih pogosto že živeli znanci, sosedge ali sovaščani. Socialne mreže sorodnikov, znancev, sosedov ali sovaščanov so se izkazale pomembne v več primerih. V migrantske procese je — kot kažejo vsi avtorji — vedno vključenih več ljudi. Preko družinskih mrež so dekleta našla delo v Italiji ali Aleksandriji. Stanka in njen bodoči mož sta se sredi prejšnjega stoletja odločila za življenje v mestu Edmonton v Kanadi na podlagi informacij in priporočil njenih dobrih prijateljev, ki sta tam že živela. Ker pogosto v preteklosti v številnih državah ni bilo nobenih skladov in pomoči za priseljence, so bili le ti večinoma prepuščeni sami sebi. Zato so bile lokalne ekonomije in socialne mreže toliko bolj pomembne.

Z oblikovanjem socialnih mrež, infrastrukture (slovenske šole, kulturni dom in cerkev v Clevelandu) in razvojem lokalnih (tudi neformalnih) mikroekonomij so se v novem okolju širili tradicionalni podeželski kodeksi. Prihajalo je do prilagajanja, predvsem pa do pogajanja med novim, starim, drugačnim in pa podobnim načinom življenja. Ženske so živele več vlog, z več identitetami, jeziki, domovi, domovinami, v več socialnih okoljih, ne da bi katerega koli ovrgle, zamenjale ali zapustile (Milharčič Hladnik: 24).

Posledic migracij niso čutile le migrantke, temveč tudi sorodniki v Sloveniji, ki so se preko pisem srečevali z drugačnim načinom življenja. Prejemali so pakete z darili ali pa devize. Otroci, ki so jih v Egiptu dojile ženske z Vipavske, Goriškega ali Tržaškega, so se spoznavali z otroškimi pesmimi in uspavankami v slovenščini, otroci doma pa z arabskimi poštevankami.

Glas o lepih Vidah pa je dejansko glas oblasti, tisti najbolj glasen, ki je ženske na delu v tujini obtoževal ter jih predstavljal v luči »moralnega in fizičnega propada«: glas cerkve, medijev, znanosti, vsemogočnih posameznikov ali skupin (Mlekuž: 121, 122). Oblastnemu glasu — *pa čeprav nekaj stoletij kasneje* — odgovarjajo avtorji ravno z zgodbami in izkušnjami posameznic ter mu tako preprečujejo, »da bi živel kot edina resnica« (Mlekuž: 125).

To, da ne odgovarjamo le »za nazaj«, ampak se na glas oblasti odzivamo tudi danes, poudarita Sanja Cukut in Špela Kalčič. Problematičnih reprezentacij v javnosti ni konec. Na njihovo razširjenost in posledično diskriminacijo opozarja ena od sogovornic Sanje Cukut: »Napišite kaj lepega o nas. Ljudje mislijo, da so vse Ukrajinke in Rusinje iste.« (Cukut: 193) Z empiričnim gradivom o migrantkah nekdanje SZ v Sloveniji Cukutova izpostavlja nevarnosti esencializacije migrantskih skupin. Termina Ukrajinka in Rusinja sta glavna označevalca seksualizirane pasivne žrtve trgovine z ljudmi. Stereotipi so esencializirani in ženske reducirajo na prostitutke, t.i. neveste po pošti ali eksotične plesalke. Te ženske so prikazane kot žrtve, a hkrati naj bi same ogrožale družbeno skupnost.

Zgodbe o migrantkah – kot kažejo različni primeri v knjigi – se skozi čas niso dosti spremenile. Odločitve ljudi niso le produkt racionalnega. Podobno kot v preteklih primerih tudi v sodobnosti ne gre razmišljati o migracijah le v ozkih okvirih ekonomskih razlogov. Migracijski proces oblikujejo ter preoblikujejo socialni in kulturni konteksti: tudi želja po pridobivanju izkušenj in nečesa novega.

Prispevki zajamejo več ravni: osebno, družbeno, lokalno in globalno. Avtorji postavljajo življenjske zgodbe, usode in izkušnje posameznic v okvir družbeno političnih prostorskih specifik ter opozarjajo na družbene procese, dinamiko in odnose. Gre za zgodbe, ki ne prinašajo črno-belo obarvanih »velikih« uradnih zgodovin, temveč z različnimi odtenki, intonacijami in protislovji ravno nasprotujejo takšnim »velikim resnicam« in enoznačnostim. Pri raziskovanju družbenih zgodb in zgodovin je pomembno upoštevati protislovja, saj nam ravno analize vsakdanjega življenja kažejo, da ljudje delujemo protislovno in da »dejanja niso vedno v soglasju z našimi idejami, ideali, pričakovanji okolice in realnimi možnostmi« (Strle: 114).

S knjigo *Krila migracij* se iz brezimnih in brezspolnih množic zarisujejo konkretne individualne in družinske zgodbe, teorija in zgodovina migracij pa dobivata vpogled v dinamiko procesov, socialno organiziranost migrantov, heterogenost, predvsem pa v različna pogajanja, do katerih je prihajalo in prihaja med različnimi interpretacijami ter razumevanji v vsakdanjem življenju.

Z natančnim terenskim opazovanjem tudi zgodba o pokrivanju muslimank v Sloveniji ni več enoznačna. Z analizo muslimanskih oblačilnih praks na Jesenicah postavi Špela Kalčič ruto za simbol, ki ga napolnjujejo raznovrstne konotacije. Pokrivanje žensk je potrebno obravnavati v specifičnih kontekstih tudi v smislu vidnega upora nekaterih Bošnjakinj, ki se poskušajo distancirati od poniževalnih pripisov večinskega prebivalstva. Takšen »identitetni aktivizem« spremljajo različne interpretacije, med drugimi tiste, ki rute ne razlagajo v strogem verskem smislu. Ženske se svojim načinom oblačenja dejansko »ne skrivajo in zakrivajo«, temveč se »razkazujejo«, saj v večinsko nemuslimanskem okolju v Sloveniji dokazujejo, da so muslimanke. Odpoved ruti torej v takšnih primerih ne gre tolmačiti kot odpoved verski dogmi, temveč svoji samopodobi in identiteti (Kalčič: 243, 244).

V ospredju knjige je empirično gradivo, ki pa ga raziskovalke in raziskovalci nevsiljeno umestijo v teoretske analitične kontekste sodobnih konstruktivističnih teorij, kjer so identitete obravnavane v smislu večplastnosti, hibridnosti in fluidnosti. Osrednje pozornosti so deležna tudi prevpraševanja metodoloških dilem. Refleksija različnih pozicij v knjigi namreč ne zajame le položajev gospodinjskih pomočnic, »dikl«, lepih Vid ali pokritih mladenk, temveč tudi avtorjev samih. Metodološki pomisleki pa se razlikujejo glede na različne metode dela. Vsaka izmed metod izpostavlja specifične dileme, etična in moralna vprašanja: ali objaviti intimna pisma med ženo Francko in njenim možem, ki so bila kupljena na boljšem trgu, kako preučevati in pripovedovati življenjske zgodbe sorodnikov, kako se soočiti z odklonilno reakcijo sogovornikov na terenu zaradi negativne medijske reprezentiranosti.

Med metodološkimi dilemami pa gre največ pozornosti vprašanju raziskovanja

življenjskih zgodb, spominov in pripovedi. Prispevki se na dileme različno odzivajo, nekateri problem izpostavijo pogosteje, drugi redkeje. To verjetno kaže na različno uveljavljenost – reflektiranje, problematiziranje, priznavanje in samo vključevanje – življenjskih zgodb, ustne zgodovine, terenskega dela v različnih disciplinah. Knjiga je namreč zastavljena interdisciplinarno in lahko bi rekli, da združuje različne akademske tradicije etnologije, antropologije in zgodovine.

Vsako pripovedovanje, interpretiranje kot tudi poslušanje je vedno družbeno umeščeno, vključeno v kulturno specifično mrežo pomenov (v katero so ujeti tudi raziskovalci). Seveda gre torej za zgodbe, v katerih nastopajo igralci, pripovedovalci, interpreti ali prevajalci in poslušalci. V tem primeru se mi zato ne zdi tako pomembno spraševanje o objektivnem in subjektivnem (v humanistiki in družboslovju vendar ne more biti več razmišljanja o objektivnem, nevtralnem načinu pisanja in reprezentiranja sveta!), ampak poudarek, da gre pri naracijskih tehnikah za pripovedne konstrukcije ljudi o preteklosti, kar zajame tudi proces spominjanja. To je proces, ki se odvija, oblikuje in preoblikuje v specifičnih kontekstih – v konkretnih situacijah in relacijah. Čeprav gre za zgodbe o preteklosti, se spomini oblikujejo *tukaj in zdaj*. Pripovedi pa so konstrukcije (performensi), ki strukturirajo izkušnje prav na poseben način (Mlekuž: 124).

Pri tem je relevantno tudi razmišljanje o političnih implikacijah zgodb »brezimnih«, »skritih« in »zakritih«, na katerega opozorijo posamezni avtorji. Ideja knjige ni v tem, da bi z zgodbami, izkušnjami posameznic iskali bakle upora, s katerimi bi jasno in glasno odgovarjali takšnim ali drugačnim trdnopribitostim (Mlekuž: 10). Kot že rečeno, analize življenjskih zgodb in izkušenj kažejo ravno nasprotno in nas opozarjajo, da moramo razmišljati izven okvirov enodimenzionalnega in enoznačnega. Pa vendar se pri reprezentiranju Drugega – četudi ne govorimo eksplicitno – vedno pojavlja vprašanje za oz. v imenu koga govorimo, kar se navezuje na problematiko političnih in etičnih odgovornosti. Zgodbe knjige *Krila migracij* tako neizbežno nosijo emancipacijski in politični naboj.

Knjiga predstavlja novost in enkratni poskus, kako v prihodnosti ne le misliti o migracijah, temveč tudi o identitetah, o zgodovinskem spominu ali družinskih relacijah, mikro ekonomijah, različnih strategijah preživetja tistih, ki so odšli, tistih, ki so prišli, ali tistih, ki so ostali. Z analizo življenjskih zgodb, pisne korespondence med brati in sestrami, hčeram, sinovi in materami ali pa ženo in možem, terenskih zapisov ali intervjujev spoznavamo različne miselne in čustvene horizonte (svetove), hkrati pa odpiramo nova raziskovalna vprašanja. To ni le knjiga, ki z vsebino posega na številna področja družboslovnega in humanističnega analitičnega pisanja, demitizira in ruši enoznačne stereotipe, temveč nas tudi užalosti in nasmeje, ne daje le misliti, temveč tudi občutiti. Zato to ni le knjiga, ki naj jo primeta v roke raziskovalka in raziskovalec življenjskih ali ustnih zgodb, zgodovin, migracij, spolov, identitetnih procesov ipd., temveč tudi katerikoli drug znanstveni ali »neznanstveni« človek, saj je izredno berljiva, za kar poskrbijo tudi pripovedovalke same s svojimi izkušnjami, jezikom, s svojimi dikcijami in pogledi.

Nina Vodopivec